

До 260-річчя від дня народження Максима Берлінського

Максим Федорович Берлінський.

Ім'я Максима Федоровича Берлінського (1764–1848) добре відоме як історикам-професіоналам, так і широкому колу любителів історії міста. Причому його сьогоднішня популярність продовжує прижиттєву славу.

Звичайно, на початку XIX ст. його знав майже весь Київ, адже він був учителем і директором Головного народного училища, викладав історію та географію, завідував бібліотекою, кабінетом мінералів і рослин. Після перетворення Училища 1809 року в Першу київську гімназію продовжив працювати в закладі до 1834-го. Саме Берлінський був першим очільником Правління новоутвореного Київського університету до прибуття першого ректора Михайла Максимовича.

Утім, ще більшої популярності Максим Федорович набув своїми киевознавчими працями. У численних спогадах, записках мандрівників, листах його сучасників трапляються згадки про Берлінського як знавця київської історії, пам'яток і топографії.

У 1827 році в Києві перебував молодий, але вже досить відомий письменник та публіцист Микола Мельгунов. У листі до історика М. Погодіна він згадав трьох примітних осіб, з якими спілкувався в місті. Це був насамперед митрополит Євгеній (Болховітінов). Письменник був радий можливості познайомитися також з «Берлинским, известным по своему описанию Киева», і нарешті – з «Лохвитским, разрывателем Десятинной церкви». Отже, Максим Берлинський був відомий саме як автор «Описания Киева» та входив у трійку найвідоміших тогочасних «изыскателей древностей». Пізніше, автор іншого знаменитого «Описания Киева» – Микола Закревський – зізнавався, що його «с молодых лет еще пленяла <...> идея истории города Киева, возбужденная чтением “Описания Берлинского”», з яким він близько співпрацював у 1820-х роках.

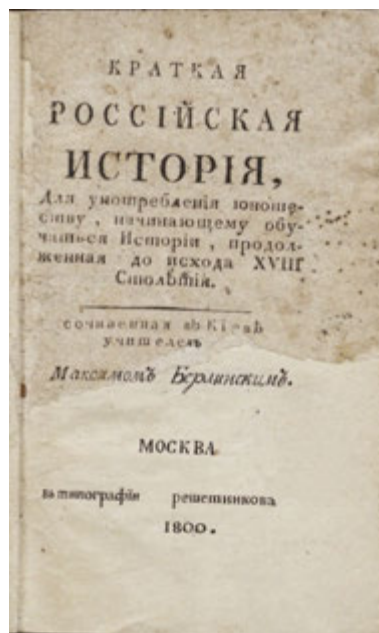
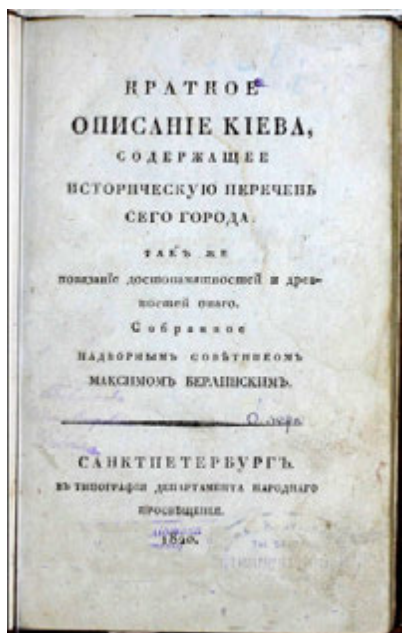

Микола Закревський. Автопортрет

М. Берлинського згадували відомий літератор В. Ізмайлов (до того ж його записки було опубліковано ще в 1800–1802 рр.), історик, збирач документів з історії України А. Чепа, меценат, колекціонер М. Румянцев, видавець, журналіст, аматор історії П. Свиньїн та ін. Берлинський був консультантом, експертом, «путівником» по Києву для таких видатних

учених, як П. Кеппен, К. Калайдович, І. Данилович (який згодом став професором Київського університету), М. Лобойко, С. Шодуар та багатьох інших, а також для високопосадовців, які відвідували місто та знайомилися з київськими пам'ятками..

Ім'я Максима Берлинського було широко відомим завдяки його численним статтям, опублікованих у таких періодичних виданнях: «Молодик», «Отечественные записки», «Соревнователь просвещения и благотворения», «Труды и летописи Общества истории и древностей российских», «Украинский журнал», «Улей». Там же з'явилися публікації кількох розділів із праці Берлинського «Пространная история г. Киева», над якою він працював наприкінці XVIII ст., але всю книгу за життя автора не було надруковано.

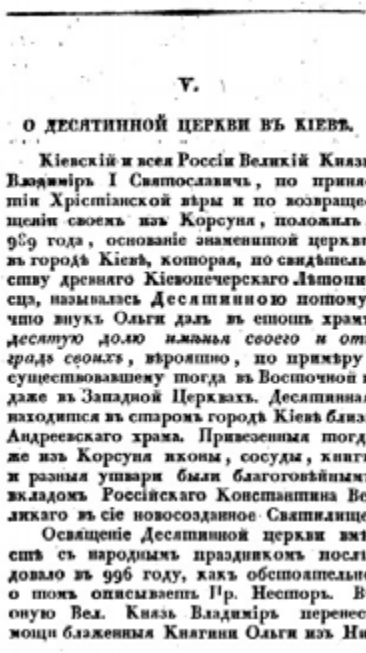

Історичні праці
М. Берлинського,
опубліковані на
початку XIX ст.

Проте 1820 року було видано «Краткое описание Киева». У цій праці вперше було приділено головну увагу старожитностям Києва, систематизовано відомості щодо історичної топографії міста, описано історичні місцевості та пам'ятки. Старокиївська гора була позначена як місце поселення легендарних засновників Києва та князівський град. Автор приділив увагу визначенню місць розташування об'єктів, згаданих у літописах, київським печерам тощо.

Як допитливий самовидець Берлінський подав відомості про місто початку ХІХ ст., яке він обстежував і добре знав. У деяких випадках інформація, подана в книзі, перетворює її на історичне джерело, оскільки побудована на документах, які не збереглися, та повідомляє про втрачені нерухомі об'єкти.

Праця Берлінського мала надійне джерельне підґрунтя: він користувався паперами магістратського архіву (який пізніше було втрачено в полум'ї подільської пожежі 1811 р.), польськими хроніками, «Синописом», «Описом України» Г. Боплана, матеріалами до топографічних описів тощо. Як зазначав професор Київського університету В. Іконников (1841–1923), твори М. Берлінського не втрачають значення з точки зору джерельних знахідок і запровадження до наукового обігу рукописів з бібліотеки Києво-Могилянської академії, значною мірою втрачених у подальшому.

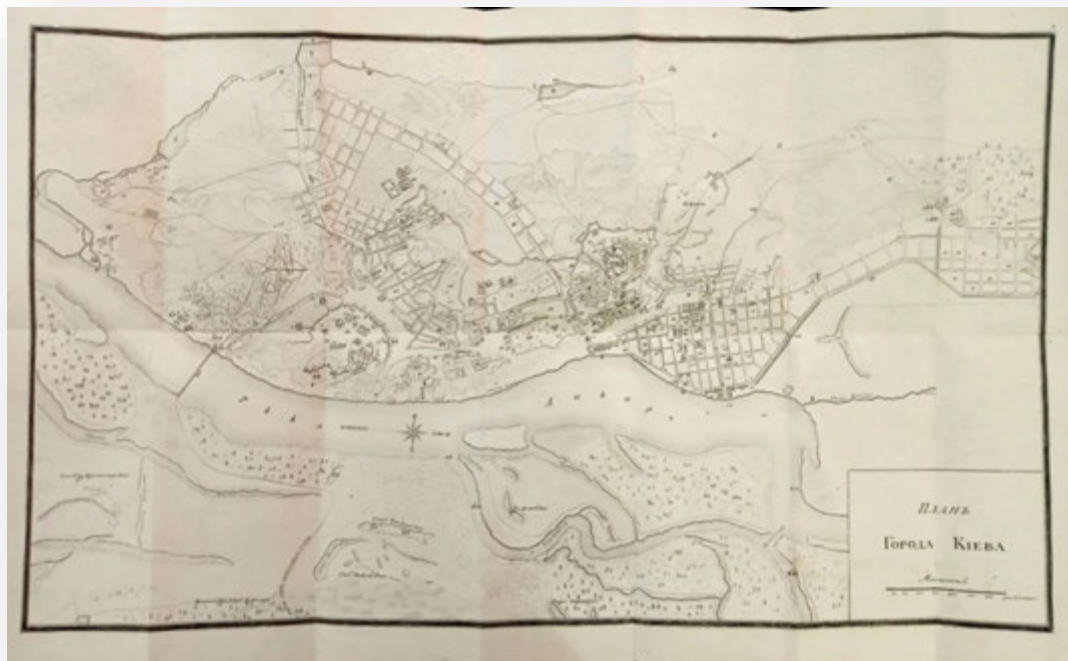

Титульна сторінка
книги та початок статті
М. Берлінського,
присвячених
Десятинній церкві

Джерельний потенціал забезпечив творам Берлінського надійне місце в історіографії киевознавства. Уже майже 200 років його книги та статті залишаються в актуальній науці. Зокрема, не втратили значення роботи, присвячені Десятинній церкві, які були написані після розкопок фундаментів у 1823–1824 та 1826 роках. Щоденник Берлінського, разом з іншими

документами, дозволяє зробити висновок, що перу Берлинського належали не тільки такі відомі підписані публікації, як стаття «О Десятинной церкви в Киеве» (опублікована в «Трудах и летописях Общества истории и древностей Российских», Москва, 1830. Ч. V. Кн. 1. С.106-123), а й надруковане анонімно в 1829 році «Краткое историческое описание первопрестольной соборной Десятинной церкви в Киеве».

«Краткое описание Киева» забезпечувало документальну основу для подальшого вивчення археології, історичної топографії та давньої історії міста. Численні посилання на книгу М. Берлинського є в працях М. Максимовича, М. Закревського, М. Петрова, М. Каргера, Ю. Асєєва, С. Килієвич, П. Толочка, М. Брайчевського, К. Гупала, Г. Івакіна та багатьох інших дослідників давнього Києва.

План міста з «Краткого описания Киева»

На двох вклеєних аркушах книги вміщено такі ілюстрації: «Гроб киевского князя Ярослава Владимировича», малюнок «Изображение литер на стене Десятинной церкви в Киеве», гравірований план міста. До плану складено детальні пояснення.

Прикметно, що примірники книги Берлинського 1820 року, які нині зберігаються в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, походять з освітніх установ, церковних та приватних збірок Києва (Духовної академії, Університету, Лаври тощо) та інших міст. Отже, усі ці заклади та власники приватних бібліотек вважали за необхідне мати працю Берлинського у своїх книгозбірнях.

М. Берлинський – єдиний із зачинателів киевознавства на початку ХІХ ст., кому присвячено великий історіографічний корпус. Його формування почалося ще 1850 року з невеликого допису М. Максимовича «Поминка о Берлинском». Серед авторів, які присвятили Берлинському спеціальні публікації або згадували його діяльність у ширшому контексті, – В. Щербина, В. Іконников, О. Грушевський, М. Брайчевський, Г. Івакін та багато інших авторів.

Особливе місце в історіографії, присвяченій Берлинському, посідає твір студента Київської духовної академії М. Семейкіна «Берлинский, бывший ученик и учитель Киевской духовной академии и его учено-литературная деятельность» (1915–1916). Семейкін виявив, зробив досить докладну копію, активно використовував у своїй роботі та запровадив до наукового обігу щоденник Берлинського, який охоплював 1806–1846 роки і дав багатий

матеріал для біографії історика та культурного середовища міста. Значення щоденника зростає у зв'язку зі значними втратами документального архіву Берлинського, які почалися одразу після смерті історика. Семейкін випадково знайшов щоденник і деякі інші документи в занедбаному стані на горищі будинку Берлинського, у якому на той час мешкала його онука Бонч-Осмоловська. Вона розповіла, що багато паперів уже було викинуто. Отже, Берлинський, працюючи з багатьма архівами, не подбав про власні документи, не зробив ніяких розпоряджень щодо їх збереження.

Володимир Іванович Щербина. 1930 р.

Утім, не лише Семейкіну, а й іншим дослідникам вдавалося по крихтах збирати свідчення про Берлинського. Значний внесок у берлинковіану зробив видатний учений, знавець історії Києва Володимир Щербина (1850–1936). Його розвідки «Первый киевский археолог М. Ф. Берлинский» (Киевская старина. 1896. № 12. С. 395–415), «Спроби організації наукової історичної праці в Києві у першій половині XIX ст.» (Україна. 1929. Кн. 32. С. 10–14) разом із працею М. Семейкіна заклали основу для подальшої історіографічної візії постаті та діяльності Берлинського.

Великий історіографічний корпус, присвячений Берлинському, протягом майже двох століть у цілому демонструє наступність, подібність загальних оціночних характеристик, визнання значення праць історика та при цьому безособистісний підхід до них. Але є показові відмінності

дореволюційної, радянської та сучасної історіографії, пов'язані з позанауковими, абстрактно-ідеологічними факторами. Ця теза наочно підтверджується під час розгляду, наприклад, публікацій М. Семейкіна (дореволюційний період), В. Щербини (1920–1930-і роки), М. Брайчевського (1991).

Інформаційний лист до міжнародної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Шевченка та 250-річчю від дня народження М. Берлинського.
2014 р.

Свідченням актуальності праць М. Берлинського є здійснені в наш час наукові заходи на пошану М. Берлинського та перевидання його творів. Текст «Пространной истории г. Киева» вважався втраченим до 1970 року, коли в архіві було виявлено цензурний примірник книги. У 1972 році її першу частину надруковано у відновленому виданні «Київської старовини». Однак друга частина тоді не побачила світ. Повністю книга була видана у 1991 році. «Краткое описание Киева» було перевидано двічі – у 1990 та 1991 роках, з репринтним відтворенням видання 1820 року. Історики, археологи, києвознавці активно використовують ці публікації. Не випадково автор передмови до видання 1991 року, відомий український дослідник-археолог Гліб Івакін, назвав Берлинського «Колумбом киевских древностей».

Утім, останнім часом у спеціальній літературі дедалі частіше зазначається недостатність існуючих досліджень про першого київського історика та його праці, невідповідність наявних уявлень сучасному рівню знань, методологічним засадам, джерелознавчим можливостям. Зокрема, не прояснена навіть фактологія його археологічної діяльності. Ще Володимир

Щербина заклав традицію вважати Берлинського «першим археологом Києва». Утім, і Щербина, й інші автори фактично обмежилися самою констатацією. Археологічна діяльність Берлинського ще чекає на фаховий розгляд, виявлення нових свідчень, інтерпретацію. Дослідження цієї сфери діяльності Максима Федоровича становить значний науковий інтерес як у біографічному контексті, так і для історії киевознавчої думки, оскільки археологічні відкриття були одним з локомотивів розвитку киевознавства. Утім, навіть роль Берлинського в розкопках Десятинної церкви, які, здавалося б, є відносно відомим епізодом, залишає чимало запитань. Документи показують неоднозначний характер його підходу до археологічних подій та їх учасників, значний вплив позанаукових факторів, особистісних суперечностей. Ці обставини потребують розгляду як такі, що відбивалися на процесах організації та здійснення досліджень пам'ятки.

Неординарній особистості та працям Максима Берлинського, які не втрачають своєї актуальності, ще належить стати предметом спеціального наукового дослідження.

Література

- Барсуков, Н. 1889. *Жизнь и труды М. П. Погодина*, кн. II. Санкт-Петербург.
- Берлинський Максим Федорович: біобібліографічний покажчик*. 2020. Київ.
- Брайчевський, М. Ю. 1991. Максим Берлинський та його «Історія міста Києва». *Берлинський М. Ф. Історія міста Києва*. Київ, с. 5–20.
- Ивакин, Г. Ю. 1991. Колумб киевских древностей. *Берлинский М. Краткое описание Киева*. Київ, с. III–XIII.
- Максимович, М. А. 1850. Поминка о М. Ф. Берлинском. *Временник Московского общества истории и древностей*. Кн. V, с. 39–40.
- Петренко, О. Книга-ювіляр – «Краткое описание Киева» Максима Берлинського (1820 р.). URL: <http://nbuv.gov.ua/node/5367>.
- Щербина, В. И. 1896. Первый киевский археолог М. Ф. Берлинский. *Киевская старина*, 12, с. 395–417.